

Јованка Радић

Реликтни јагодински ојконими

Зборник радова Учитељског факултета у Јагодини 5

Јагодина 2000

113–122.

РЕЛИКТНИ ЈАГОДИНСКИ ОЈКОНИМИ

Резиме: У раду се разматра етимологија, творбена и фонетска структура имена села Праћина и Штипље у јагодинском крају. Може се констатовати да по својим језичким одликама ови облици представљају лингвистичке сурвивале који припадају предсловенској језичкој епоси.

Кључне речи: ојконим, етимологија, супстрат, реликт, адаптација.

Имена насеља спадају међу најстарије топономастичке слојеве једне области. Наслеђена из давне прошлости, она у себи чувају мање или више скривен, у процесима језичке адаптације увек затамњен спомен на народе који су се смењивали на одређеном простору. У именованима јагодинских насебина преовладавају имена словенског порекла, са творбено-семантичким обележјима која јасно говоре да су већином постојала или настала у средњовековној Србији¹, док супстратски предсловенски, или чак и прединдоевропски језички слој вероватно представљају ојконими Праћина и Штипље. Позабавићемо се њиховом етимологијом, фонетском и творбеном структуром.

¹ Топонимији Белице, укључујући и ојковимију, посвећена је моја докторска дисертација *Микротопонимија беличког краја*, одбрањена октобра 1999. године на Филозофском факултету у Нишу (Радић 1999).

ПРАЋИНА: Бракина (Дефтер, 1595-96), *Vratina* (Епшелвиц-Најпрег, 1718), *Pragsina* (Митесер, 1783-84), Праћина (Документи, XIX в.); *Праћина/Кончарево*.²

Име *Праћине*, села на обали Мораве, у народу се доводи у везу са глаголом *пратити*, јер су према једном предњу први становници овог насеља „праћени”, тј. послати из црновршких села да извиде какви су услови за живот доле, у равници поред Мораве. Пошто се „праћени” нису враћали, насеље које су они засновали поред Мораве названо је Праћина.³ Друго народно предање име села доводи у везу са *праћком*, јер су, веле, праћинска деца бацала праћком камење преко бара којих је некада у околини села било много.⁴

У трагању за етимологијом овог ојконима, који је у арапској графици записан, или само прочитан, као *Бракина*, а век касније у аустријском запису као *Vratina* (дакле поново са иницијалним б м. п), намеће се потреба за успостављањем примарног лика. Ако прихватимо да је због нејасних дијакритика анонимни читач дефтера транскрибовао б м. п (у арапској графици разлика између /b/ и /p/ је само у броју дијакритика, који се у брзопису, посебно у писању л. имена, често изостављају, Пешикан 1982: 6, 7), тешко је прихватити да би иста грешка била поновљена у немачком запису, где се у другом називу у истој позицији пише п (*Privesciht*, Превешт). Како се у арапској графици истим знаком бележе наши гласови /č/, /d/, често и /k/ (Исто: 6), за полазни облик узећемо **Браћина*, на шта упућује и први латинички запис.

² Село је средином XX века преименовано у *Кончарево* (: према имену фабрике „Раде Кончар”).

³ Исп. и предање о „испраћању” војника у бој, преко скеле која је ту била, о „праћању” повуда за агу који је живео у Предору и сл. (Мијатовић 1848: 171).

⁴ У вези са тим је забележена прича да је неки вешти младић добио надимак *Праћко* (Спасић 1975: 25) : *праћа*, *праћка* „праслав. оружје за навалу” (Скок); исп. придев *праћан*, топоним *Праћаште* (брдо више Котора; Скок: *праца*) и село *Праћевац* (Вешовић 1935: 59).

Имајући у виду положај овога села, ојконим се најпре може довести у везу са грчко-латинском основом *brag-* (тал. *brago* 'блато, глиб', гр. βραγος), која је, према Скоку (*brak*²) „пред-ие. лексички реликт, који се осим у романском налази још у арб. *brak, berak* 'мочвара'". Лексема *брак*, потврђена у сх. језику са значењима „плићак испод поткопане морске обале на коме расту алге (...)” (РСАНУ), „нека морска трава”, “рибарски термин” (Скок), свакако је романизам талијанског порекла. Иста основа у овдашњем ојкониму највероватније представља предсловенски, а можда и прединдоевропски реликт. На старину ојконима упућује и то што на атару овога села постоји и реликтни топоним *Мергино поље*, где се атрибут *Мергино*, поред његовог извођења од лат. *margo* 'крај, међа' (Павловић З. 1976: 220), може довести у везу са грчко-романским именом за реку Мораву (лат. *Margus*).⁵

До обезвучења иницијалног сугласника вероватно је дошло током XVIII века, у току интензивних миграционих струјања.⁶ Замена *к* са *ћ* испред вокала предњег реда је стара фонетска појава, која и данас карактерише делове српских говора са богатим супстратским утицајима (Пецо 1978: 21).⁷

Мање је вероватна претпоставка да се ојконим Праћина може довести у везу са грцизмом *парохија* (Ветнић 1996: 61)⁸, иако у археолошким налазима, народном предању и у топономастици има елемената за такву претпоставку.⁹

⁵ Будући да је Морава на овим просторима често мењала свој ток, напуштени делови корита су и касније по њој називани (исп. *Моравчина, Моравиште, Стара Морава*).

⁶ Праћина (*Bratina*) је 1718. године уписана као ненасељено место (Пантелић 1948: 23).

⁷ Испред вокала предњег реда *к* се у позајмљеним речима често рефлектовало као *ћ*, исп. *ћелија*, гр. κέλλι(ον); *Ђурил* гр. Κυριλλοζ (в. Фасмер 1944: 31; Јовићевић 1985: 6).

⁸ Исп. *парић* (гр. παροικοζ 'посадити, населити'), од Немањине повеље Хиландару у црквенословенским споменицима спорадичан назив за тежак (Јиречек I: 99).

⁹ Поред обале Мораве, недалеко од овог села, пронађени су трагови зидина ранохришћанске цркве, сматра се из V века (Ветнић 1996: 91). У вези са топонимом *Калуђерска бара*, који се налази у атару овога

Облик *Праћина* акцентом, па и вокализмом, не одговара средњегрчком *пароикѝа*, које би у српском морало гласити *парићѝја*.¹⁰

Завршетак *-ина*, који се иначе појављује у адаптираним несловенским топонимима (Лома 1997: 1-3), могао се развити у процесу адаптације, а могао се и непосредно везати за претпостављену основу *брак-*.

ШТИПЉЕ: *Штипла* (Дефтер, 1595-96), *Штипље*, *Горње Штипље*, *Доње Штипље* (Документи, XIX в.); *Горње Штѝпље* и *Добње Штѝпље*.

Народна предања о овим селима казују да је некада ниже данашњег Д. Штипља било неко старо насеље по имену (*Јашѝково/Јешѝковац/Јашековѝац*. Верује се да је том старом насељу касније промењено име у *Штипље*, да би од њега, сеобом дела његовог становништва под сами Црни врх, на место где су им до тада били сточарски објекти (колибе), постало најпре *Горње Штипље*, а потом је и у име старог насеља уграђена одредба *Доње*. По другом је предању старо Штипље (вероватно се мисли на споменути Јешековац) расељено, а у његовој близини су основана два нова насеља, названа *Горње* и *Доње Штипље* по неком месту у јужној Србији, „одакле су били први досељеници којима се данас траг изгубио” (Мијатовић 1848: 134).¹¹ С обзиром на то да се у време Првог српског устанка говори о Штипљу, великом селу у коме је једно време био Карађорђево штаб (Милићевић 1876: 188), подела села на *Горње* и *Доње* везује се за другу деценију прошлог века.¹²

села, живе веровања да су тим простором „некад калуђери владали” и(ли) да је у близини ове баре био некада велики манастир који је потопљен и да су доскора на том простору ископавани остаци некадашњих зидина.

¹⁰ На ово ми је скренуо пажњу проф. А. Лома.

¹¹ Исп. и предање по коме је то становништво досељено из косовског села *Штимље* (Спасић 1975: 45).

¹² Једно се Штипље помиње у попису из 1818. год., а већ 1820. год. бележе се *Горње* и *Доње Штипље* (Перуничкић 1975: 168, 238).

Предање о пренесеном имену негира његова рана потврда. Имајући у виду да у арапском писму не постоји посебна графема за љ (бележи се графемом за л (*l*), ретко *lu*), да арабица као сугласничко писмо не бележи вокале, или њихово присуство обележава знаковима са различитим службама (Пешикан 1982: 6), у дефтеру записани ојконим могао се прочитати и као *Штипље*, како се вероватно и тада изговарао.

У науци се обично сматра да је топономастичка основа *Штип-*, коју сусрећемо у овдашњем ојкониму, несловенског порекла и да представља део балканског супстрата. На простору Штипа, данашњег града у источној Македонији, у античко доба је потврђен хидроним и ојконим *Astibo* (*Астивоо*), регистрован касније и као *Astibus*, *Astibon*, а у византијским изворима као *Στιπειον*, *Στιπον* (Иванова 1982: 167, 1979: 34, 35.). Географски терен на коме је смештено *Штипље*, котлина са јаким врелом од кога потиче *Штипљанка/Штипљанска река*, затворена с једне стране самим Црним врхом, а са две његовим падинама, својим положајем увелико подсећа на град *Штип* у Македонији.¹³

Међу тумачењима етимологије античког облика *Astibos*, била би, с обзиром на положај овдашњег Штипља, прихватљива оба гледишта И. Дуриданова:

1. Као почетни облик хидронима (ојконима) *Astibos* аутор претпоставља синтагму **apos Tibos* 'река Тибос' (од *tibhos*, 'бара'), која се доцније упростила и дала **aps Tibos* > **Astibos*. Уместо претпостављеног апелатива **apos*, могао је стајати и неки други апелатив који је именовао воду уопште (ие. **ap-*), или врсту воде, дакле и *apus* 'извор' (према: Иванова 1979: 35). Тако бисмо у нашем случају могли поћи од претпостављене атрибутивне синтагме **apus Tibhos* 'извор Бара', која би у великој мери одговарала изгледу штипљанског *Врела*.

¹³ „Град Штип, во средна Македонија, на реката Брегалница, се **наога** во една котлина (заобиколената со сите страни со ридови)” (Иванова 1979: 33).

2. Аутору, као и нама, чини се, ипак, уверљивије тумачење које полази од облика *Ars-tibos* 'јасикова бара', од ие. **arsa* 'јасика' и *tibhos* 'бара' (према: Иванова 1979: 35; исп. Скок I: *jasika*).

Занимљива је, али мало вероватна претпоставка да је од словенског имена исте биљке (*јасика*) могао бити изведен ојконим *Јашековац/Јешековац*, који у народном предању живи као старо име Штипља, - што би упућивало на остатке словенског калка начињеног према затеченом ојкониму (**Јасиков*, -а (извор, поток, бара), односно **Јасиково*, **Јасиковац*). Овде би се у том случају могао претпоставити и утицај затеченог становништва у измени фонетског лика словенског ојконима (замењивање фрикатива *с* са *ш*). На превођење затечених имена можда упућује и паралела *Бардоња* (*bardh* "бео") : *Белица*.

Ако пођемо од тога да је и у нашем ојкониму полазни облик **Astibo*, наилазимо на појаву губљења иницијалног вокала, као и на замену фрикатива (*с* > *ш* пред експлозивним сугласницима), која се може најпре приписати неком ишчезлом балканско-романском говору, који је ту особину могао развити у заједници са старобалканским суседима (исп. Ивић 1998: 11).¹⁴ У микротопонимији црновршке области имамо и других старобалканских трагова (исп. *Бардоња*, *Батуње*, *Бумбуле*, *Гугош*, *Чука*), који делом носе и обележје такве симбиозе.

¹⁴ Имајући у виду да су замене ових фрикатива својствене албанском језику, извођен је закључак да су Словени ојкониме у којима имамо овакву појаву (*Штип*, *Ниш*) примили албанским посредством (Поповић 1955: 23). Међутим, Албанци као номадски сточарски народ нису у прошлости досезали толико на север, те је и њихово посредовање не простору Белице мало вероватно. Замена *с* са *ш* бележи се испред сугласника и у српским речима романског и грчког порекла, нпр. *шпијун* (< тал. *spione*; исп. арб. *spijn*), *шпиља* (< нгр. *σπηλια* < гр. *σπηλαιον*), *штимати* (< тал. *stimare* < лат. *aestimare*) (Скок III: *spijun*, *spila*, *stimati*) и сл., - али и у домаћим речима, нарочито испред *к* и *т* (Белић 1976: 145-146).

У нашем ојкониму је за страну основу *Штип*- везан свесловенски суфикс *-је* (*-ъје*, SP I: 85). С обзиром на то да је оваква творба присутна и код других географских имена, често са страним основама (Стевановић I: 468), чини се да суфикс *-је* у делу оваквих образовања има значење блиско оном код облика комбиноване творбе типа *Загорје*, *Приморје*, *Међуречје*, *Поморавље* (Исто: 467-468)¹⁵, па бисмо његово присуство и у нашем ојкониму могли схватити у оквиру значења простора око претпостављеног географског објекта са именом *Штип*.

Друго могуће значење, присвојно (суфикс *-ј* (*-јъ*)), тешко би се могло прихватити, сем ако основу не схватимо као лично име, или на пример хипкористик од Степан (гр. *Στεφανος*)¹⁶, односно надимак, за шта, чини се, нема основа.¹⁷

Имајући у виду богате археолошке налазе из античког периода¹⁸ и првих векова нове ере¹⁹, као и оно што нам нуди околна топонимија, намеће се закључак да је на овом локалитету вековима у континуитету постојала већа

¹⁵ Белић (1949: 77) сматра да је суфикс *-је* у оваквим примерима употребљен у функцији поименичавања, што се могло проширити и на његову употребу у функцији адаптације несловенских основа.

¹⁶ Исп. *Штифан*, *Штефан*, *Стипе*, *Степа* (Скоп: *Stepan*), као и *Стјепан*, *Шћепан*. Топоним *Збикчић* можда упућује на спорадичне појаве икавизама у говору овдашњег средњовековног становништва (в. I-3, в. *Међуреч*).

¹⁷ Словенско порекло овог ојконима могли бисмо евентуално тражити у вези са глаголом *штипати*. Потврђени зооним *штипавац* „шкорпијон, шпурак” (Скоп III: 414), упућује и на могуће зоонимско порекло овога ојконима. *Штипље* би тако могло бити у синонимском гнезду са суседним ојконимом *Рачник* (села *Горњи* и *Доњи Рачник* у сливу *Осаовице*), што је, полазећи од структуре ојконима и овде непотврђеног зоонима са кореном *штип-*, мало вероватно.

¹⁸ У атару *Доњег Штипља* чак 13 налазишта је из тог периода; преко *Доњег Штипља* је ишла траса старог друма, важне комуникације која је, идући преко *Црног врха*, повезивала *Поморавље* са *Шумадијом* (Стојић 1986: 16, 17).

¹⁹ О томе говори пронађена остава римског сребрног новца на локалитету *Бубан* (Гарашанин 1951: 120), али и други непубликовани налази који се чувају у јагодинском Завичајном музеју.

насеобина чије се име, уз знатне измене, одржало до наших дана.

Својим положајем у оквиру слива реке Белице ови супстратски ојконими потврђују претпоставке да су се у почетку, по досељавању Словена, по забитима и висоравнима склањали остаци староседелаца, који су чували, и касније Словенима предали имена својих насеља. Праћина је у време надирања Словена могла бити заштићена водама Лутомира и Мораве, док је Штипље најскровитије висинско село смештено између црновршких падина.

Литература:

Белић 1949: Александар Белић, *Наука о грађењу речи*, Научна књига, Београд, 1-329.

Белић 1976: Др Александар Белић, *Основи историје српскохрватског језика I, Фонетика*, Научна књига, Београд, 1-171.

Ветнић 1996: Саво Ветнић, *Задужбинар новог завичаја*, "Феман"- Јагодина, Јагодина, 1-85.

Вешовић 1935: Р. В. Вешовић, *Племя Васојевити*, Сарајево, 1-464 (+ карте).

Гарашанин 1951: Милутин Гарашанин и Драга Гарашанин: *Археолошка налазишта у Србији*, Просвета, Београд.

Дефтер, 1595-96: в. Симоновић 1982: 21-26.

Документи, XIX в.: в. Перуничкић 1975: 168, 171, 238, 240, 241, 242, 243, 257 ... 316...

Епшелвиц-Најпрег, 1718: в. Пантелић 1948, 23.

Иванова 1979: Олга Иванова, *Дали е Штип осамотен ојконим*, *Onomastica jugoslavica* 8, Загреб, 33-37.

Иванова 1982: Олга Иванова, *Месните имиња на областа по сливот на Брегалница*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”, Скопје, 1-233.

Ивић 1998: Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци - Нови Сад, 1-348.

Јиречек I-II: Константин Јиречек, *Историја Срба*, I, II, Слово љубве, Београд 1981².

Јовићевић 1985: Радојица Јовићевић, *Лична имена у старословенском језику*, Филолошки факултет, Београд, 1-192.

Лома 1997: Александар Лома, *Српскохрватска географска имена на -ина, мн. -ине: преглед типова и проблеми класификације*, Ономатолошки прилози XII, Српска академија наука и уметности, Београд, 1-26.

Мијатовић 1948: Станоје Мијатовић, *Белица, Насеља и порекло становништва*, Српски етнографски зборник LVI, Српска академија наука, Београд, 1-213.

Милићевић 1876: М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија I*, Београд, XIII-643.

Митесер, 1783-4: в. Симоновић 1983, 31-34.

Павловић 1976: Звездана Павловић-Стаменић, *Микротопоними у области Белице*, Јужнословенски филолог CXXXII, Институт за српскохрватски језик, Београд, 213-222.

Пантелић 1948: *Попис пограничних нахија Србије после пожаревачког мира* (За штампу спремио Др. Душан Пантелић), Споменик XCVI, други разред 75, Српска академија наука, Београд, 1-41.

Перуничкић 1975: Бранко Перуничкић, *Град Светозарево, 1806-1915*, Скупштина општине - СИЗ културе - Историјски архив - Светозарево, Светозарево, 1-1872.

Пецо 1978: Asim Peco, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Научна књига, Београд, VIII-202.

Пешикан 1982: Митар Пешикан, *Зетско-хумско-рашка имена на почетку турскога доба (први део)*, Ономатолошки прилози III, САНУ, Београд, 1-120.

Поповић 1955: Др Иван Поповић, *Историја српскохрватског језика*, Матица српска, Нови Сад, 1-164.